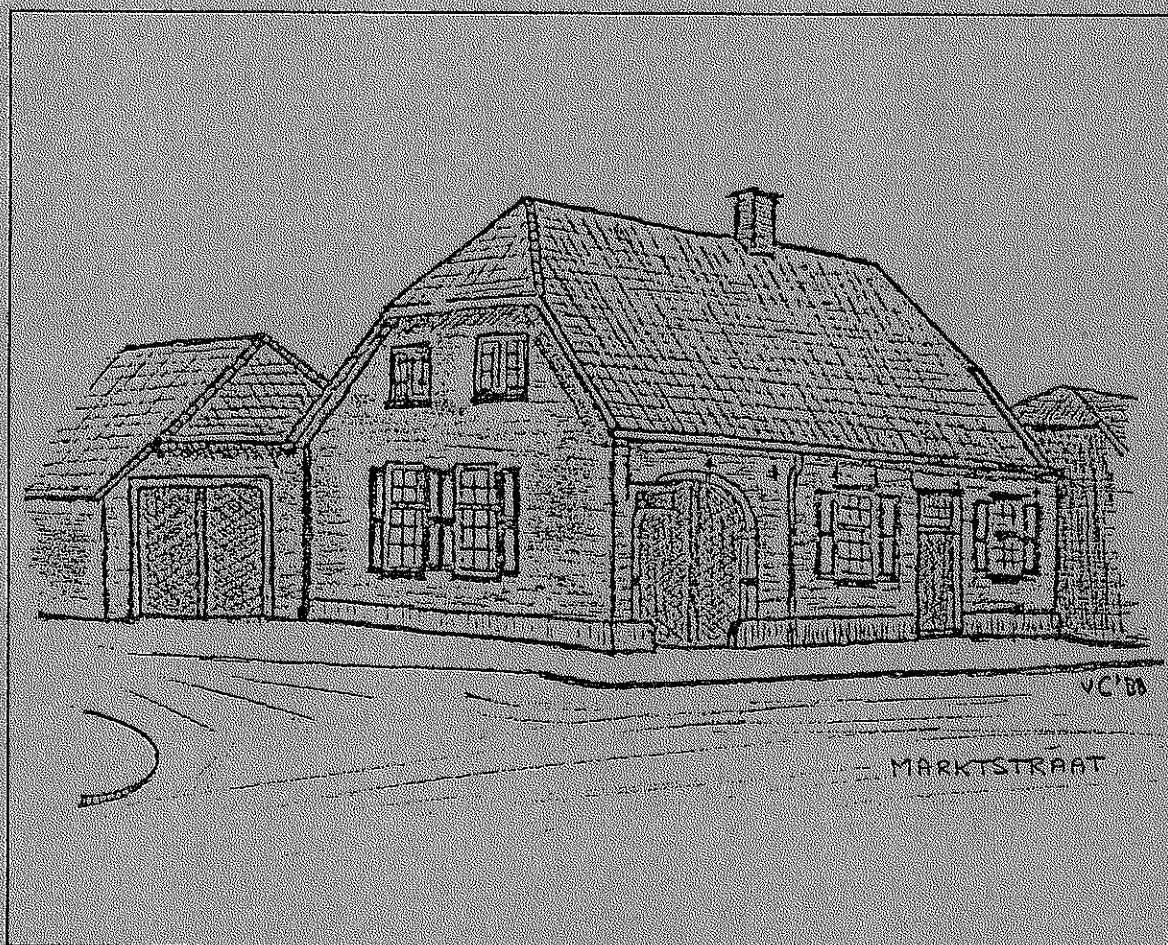

BOORN en BOERSCHOP

Periodiek van de Heemkundevereniging Bussemakerhuis

Borne - Bornerbroek - Hertme - Zenderen

BOORN en BOERSCHOP

Uitgave van de

Heemkundevereniging Bussemakerhuis.

Jaargang 4, No. 2, oktober 1994.

I N H O U D

In de houten broeck	A.A. ten Kate	34
De familie Brok naar Borne 2	W.H.G. Brok	36
Boekennieuws	Redactie	39
De temtoasie van t Tusveld	Bert Wolbert	40
Zo was't, zo is't	Redactie	43
Den Nederlandtsen hovenier	Dr A. Fuldauer	44
Bij een oude prent van Borne	Lejo van Kuijeren	48
Uit de archiefkast 6	Drs G.P. ter Braak	49
Vrooger 1	Najoh Moobeznag	53
Enkele boerderij- en veldnamen	M.G.E. van Harten-Fransen	54
Wie Weet...	Redactie	57
Actievoerende hervormden in 1797	Jan H. Kompagnie	58
Bedding Bornsebeek bij Bussemakerhuis	J. van Nuenen	62
Winterprogramma	J. Niers	64

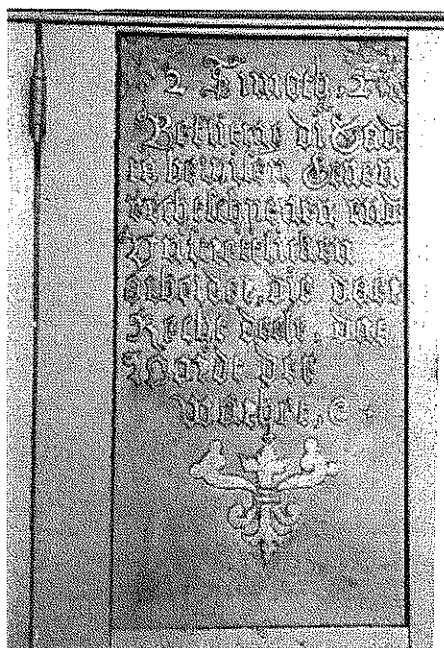
Herkomst illustraties:

A. en H. Algra, Dispereert niet, deel III, z.j.: 58
Archief W.H.G. Brok, Borne: 37,38
Archief F.J. van Capelleveen, Borne: 33,39,55
Gemeentearchief Borne: 36,49,51(bov.),52,53
J. van der Groen, Amsterdam: 44,46
Inslag, No 1, 1986, pag 16: 57
J.B.F. Leushuis, redactietekenaar, Borne: 48
J. van Nuenen, Borne: 63
J.A. Polder, Borne: 62
R.O.B., Amersfoort: 39,40
H.J.B.M. Velner, Borne: 34,43(bov.),43(ond.),51(mid.),51(ond.)
Bert Wolbert, Borne: 41

IN DE HOUTEN BROEC

Op het oog lijkt het wel een naam van een eeuwenoude herberg. In feite is het een typische oud-Hollandse uitdrukking voor "preekstoel" en daarmee ben ik gekomen bij het onderwerp van dit artikel. De vijf-eeuwen-oude kerk van Borne staat in de belangstelling. Allerlei bijzonderheden, zoals de muurschilderingen, het koor, de twee pilaren, de grafzerken en de luidklokken zijn al eens in de pers beschreven. Ik zou het nu wel eens willen hebben over het houten deurtje in de stenen broec, in casu, de preekstoel. De preekstoel is n.l. vervaardigd van zandsteen te weten, de kuip van Baumberger zandsteen en de voet van Bentheimer zandsteen.

Dat deurtje staat 's zondagsmorgens al uitnodigend open voor de predikant. De predikanten die regelmatig in deze kerk komen zullen wel weten wat er op de buitenkant waarschuwend in het houten paneel van het deurtje gebeiteld staat. Maar gastpredikanten en de meeste van onze lezers hebben daar zo geen weet van. In hedendaags Nederlands staat er n.l.: "Zorg ervoor dat God je werk goedkeurt. Wees als een arbeider, die zich niet hoeft te schamen voor zijn werk en schipper niet met de boodschap van de waarheid". Als dat geen duidelijke taal is!

Het fraaie houten deurtje van de eeuwenoude preekstoel.

Maar ja, veel tijd om zich op deze tekst te bezinnen heeft de dominee 's zondags niet en bovendien: als hij de waarschuwing wèl zou (kunnen) lezen: de preek is tòch al geschreven.

Ik schreef kunnen lezen, want het is n.l. geen gemakkelijk leesbaar schrift. De preekstoel dateert uit ± 1600 en daarom moet de tekst ouder zijn dan de Statenvertaling (bijbel). Dat blijkt trouwens ook uit het woordgebruik, dat wijst naar een Laagduitse of Nedersaksische vertaling van de "Lutherbijbel" (Wittenberg 1558). Zoals gezegd beperk ik mij deze keer tot het deurtje, gemaakt van hout en - op het eerste oog - voorzien van een gips-paneel. Maar deskundigen hebben zich in 1919 al opgewonden over de ondeskundige wijze waarop dit paneel vroeger werd bijgewerkt. Dus zal ik voor de duidelijkheid toch maar even citeren

wat er toen al over dit houten deurtje werd geschreven:
- "Een dorpsschilder (!) heeft veel aan de preekstoel bedorven en het prachtige beeldhouwwerk is hier en daar op hopeloos naïeve wijze bijgewerkt. Doch bijzonder willen we de aandacht vestigen op de prachtige versiering van het deurtje; dat is een MEESTERWERK, niet meer en niet minder.-".

Het is de moeite waard om opnieuw aandacht te schenken aan dit vroeg-reformatorisch kunstwerk. Dit werd ook reeds gedaan in 1982 via het project "Wetenschappelijk Onderzoek Prot. Kerkinterieuren van de Vrije Universiteit te Amsterdam: DE ZANDSTENEN PREEKSTOEL VAN DE N.H. KERK TE BORNE - VERMOEDELIIK EEN UNICUM". Het is niet de bedoeling hier te gaan schermen met de letterlijke teksten; met mij en vele anderen zult u ook wel eens getracht hebben woorden te ontcijferen. Nu wij over een goede foto beschikken van dit deurtje kunnen we zelf lezen:

2 Timith 2

*Beslitige di Gade te bewisen Eenen
rechtschpenen ende unstrettlicken
arbeider die daer Recht deele, dat
Wordt der Warhet c.*

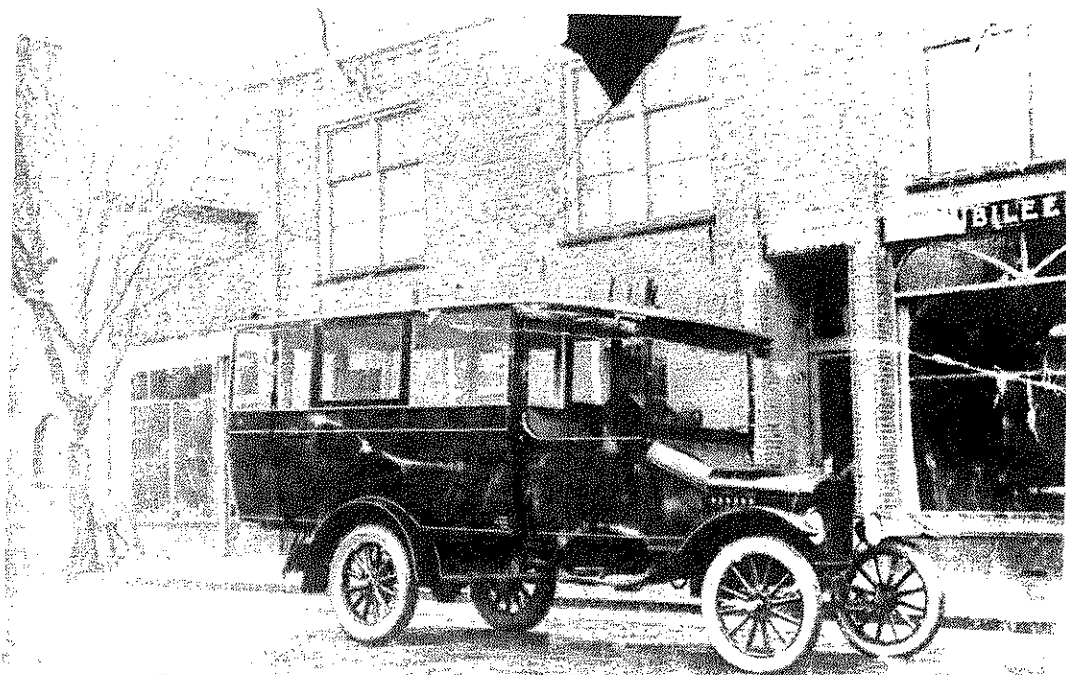
U zult het met mij eens zijn, dat voor ons de vertaling Groot Nieuws wel wat duidelijker uitvalt. Het zou binnen het kader van dit artikel te ver voeren om alle zeven panelen afzonderlijk te behandelen. Maar voor geïnteresseerden is de letterlijke tekst te zien (o.a. bij de koster van de kerk). Daarom heb ik het deurtje er nu maar "uitgelicht" en even onder uw aandacht gebracht. Misschien bekijkt u de preekstoel nu eens met andere ogen, nu u weet dat het om een zeldzaam werkstuk gaat. De stenen spreken, zelfs na circa vier eeuwen.

A.A. ten Kate.

Woar boksen zint mut rökke zwiegn.

DE FAMILIE BROK NAAR BORNE 2

We zagen de vorige keer dat Bernard zich o.a. bezig hield met het in elkaar zetten en verkopen van fietsen in het pand naast dat van Vonke. Toen de molen van Vonke op 23 september 1924 te koop werd aangeboden kocht Bernard het pand en vestigde er een garage in. Zijn broer Willem liet een duitse auto komen, een Adler. Eerst ging de familie door Twente toeren, daarna sloopte hij de carrosserie eraf en bouwde hem om tot bus. De busdienst kon beginnen.

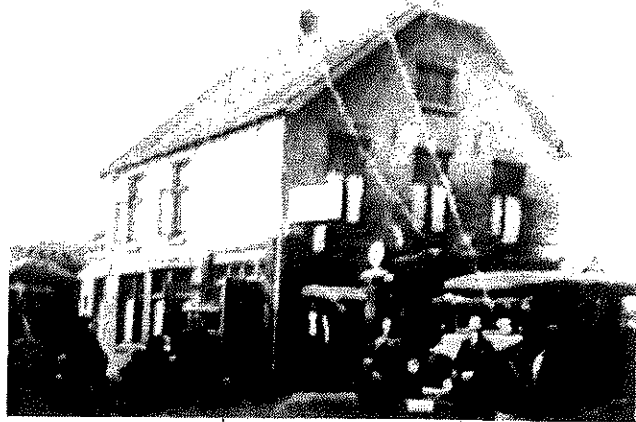
B.J. Brok's eerste autobus voor het pand van M.W. Brok en vader J.H. Brok. Tussen het pand van Vonke en Brok is het fietsenwinkeltje van B.J. Brok.

Willem reed van Borne op Almelo en later via Bornerbroek naar Hengelo. Hij gaf de kasteleins langs de route vlaggen die uitgestoken moesten worden als er klanten waren. Na een paar maanden vond Willem het welletjes, hij was meubelmaker en geen buschauffeur. Hij vond het een mooi baantje voor Bernard. Deze zegde zijn baan op en werd garagehouder. Zijn lijndiensten heette "Twentsche Automobiël Maatschappij" de T.A.M. Later voerde hij zijn busdiensten uit in samenwerking met G. ter Haar, op wiens naam later door de provincie de vergunning werd verleend. In 1927 werd de buslijn Borne - Delden geopend. Aanvankelijk bestond er in die tijd grote concurrentie, het was de tijd van de wilde diensten. De lijn Hengelo - Borne - Almelo was een halfuursdienst. Uit

Hengelo vertrok om 8 uur de bus van Kleissen, die van Brok of Ter Haar (ze wisselden elkaar om de week af) om 8.30 uur en de bus van Nijhuis om 9 uur. In 1939/1940 werden alle vergunningen ingetrokken.

Bernard heeft ook nog 6 jaar voor de K.V.P. in de gemeenteraad gezeten. Ook was hij samen met Bertus Liedenbaum, Louis Wessels, en Willem Platenkamp oprichter van de biljartclub. Vanaf de stamtafel en met geheven glas werd de club in het leven geroepen.

Willem Brok, mijn opa, trouwde op 3 mei 1912 met Johanna Geertruida Bruggink, geboren te Hengelo (Woolde) op 15 september 1887, overleden te Hengelo

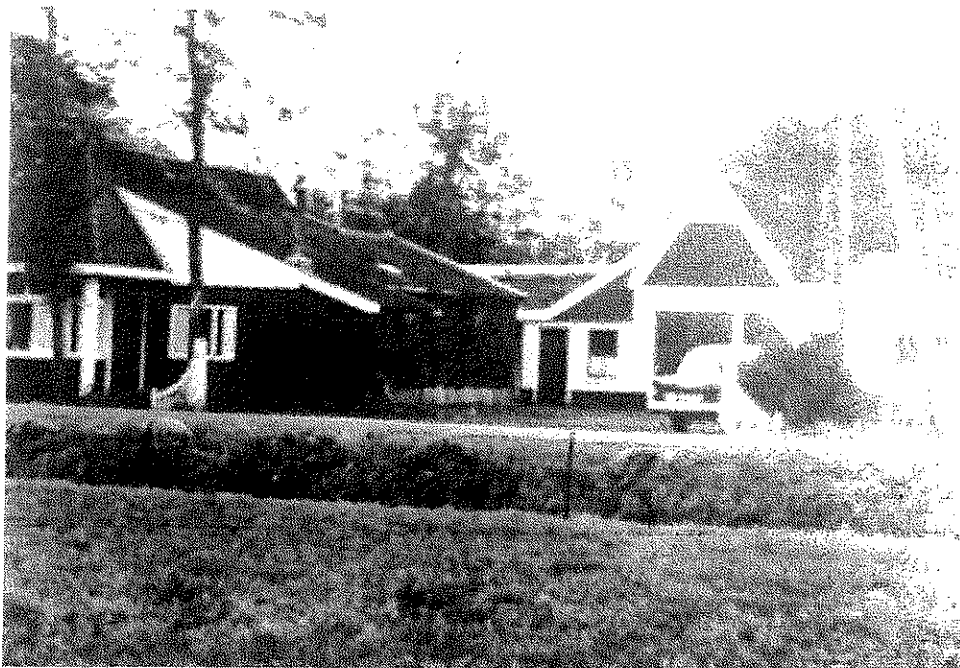
Garage Brok in 1931 met 2 bussen.

op 14 november 1957. Ze was de zuster van de vrouw van Bernard Brok. Zij kregen 13 kinderen waarvan er 3 jong zijn overleden. Hij begon zijn meubelzaak in het pand van zijn vader en werd "Pielke Brok" genoemd. Er zijn twee verklaringen voor deze bijnaam. De ene zegt: toen kleine Willem met zijn oudere zussen boodschappen deed kwamen ze tegen Pasen regelmatig langs een bakkerswinkel met Paas-eendjes in de etalage. Willem was gek op deze eendjes, die op een palmpasen geprikt moesten worden, en zeurde regelmatig om zo'n Pielke (eendje). Zijn zussen waren het gezeur zat en zeiden dat hij zelf een Pielke was. Zo werd hij "Pielke Brok". De andere overlevering zegt: zijn moeder hield eenden om eieren te kunnen verkopen. Willem kon goed met de eenden omgaan. Als kleine jonge riep hij vaak "Piel, piel, pielke" en omdat hij zelf nogal klein en mager was noemden ze hem "Pielke Brok".

In de periode van 1928 tot 1933 is hij verschillende keren verhuisd naar andere plaatsen om een café-restaurant of hotel te runnen. De plaatsen waren Apeldoorn, Enschede en Almelo. Zijn laatste 2 kinderen zijn dan ook in Enschede geboren. Begin jaren 30 was zijn grootste dorst gelest en trok hij weer naar Borne. Op 29 augustus brandde het pand aan de Almelosche straat (nu Grotestraat) af. Rechts van dit pand was de garage van Bernard Brok, vader van Hennie Brok (1919 - 1985), waar tot 1924 de malerij van Vonke was en de door Willem Brok, na de dood van zijn moeder in 1929, verhuurde panden. Het café-koffiehuis (de vroegere meubelzaak) was verhuurd aan Simonetti en het woonhuis aan de familie Mertens.

Willem huurde van de Graaf van Twickel een drassig stukje grond in de marke Zenderen. De Graaf had deze grond toegewezen gekregen bij de verdeling van de markegronden. Daarop mocht

hij een werkplaats bouwen. Hij groef een vijver, hoogde het terrein op en bouwde er zijn werkplaats.

Het huis met de werkplaats op de voormalige markegrond aan de Oonksweg, gebouwd door M.W. Brok.

Toen hij er eenmaal zat bouwde hij er in een nacht links en rechts een vleugel aan, zette er een erker voor en daar stond het huisje met rokende schoorsteen. Hij is een van de laatste mensen geweest die gebruik maakte van de oude markewetten. Bij het feit dat hij mocht blijven zitten zal zeker ook hebben meegespeeld dat de familie Brok een groot gezin was dat toch ergens moest wonen. Het zandpad met rechts een fietspad met witte stenen paaltjes langs een brede sloot, had nog geen naam en werd later Oonksweg genoemd, naar Oonk, een oude boerderij daar vlakbij. In de directe omgeving woonde ook een familie Nijhof, ook wel "n Poedel" genoemd. Verderop, net over het spoor, woonde Zanderink.

In de crisistijd in de jaren dertig was er weinig te verdienen en trok hij langs boerderijen om meubels te repareren. Alhoewel veel boeren ook wel timmerden, voor onderhoud van meubels was een meubelmaker nodig. Daarop sprong hij handig in.

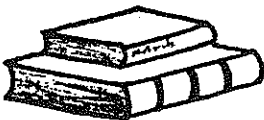
Koningin Wilhelmina vierde op 31 augustus 1938 haar 40-jarig jubileum. In de optocht van 1939 werd in Borne een gouden koets meegevoerd. De koets werd gebouwd in opdracht van de buurtvereniging Almelosche straat, opgericht door de voorzitter Johan Spanjaard. Willem werd aangezocht de koets te bouwen. Dit gebeurde in zijn prieel aan de Oonksweg. Toen Johan Spanjaard een keer kwam kijken en een deurtje opentrok, rolde hij met koets en al ondersteboven omdat de ronde bodem slechts steunde op ronde knuppeltjes.

Toen de kinderen groter werden ging het met de zaken beter en richtte men zich ook op betimmeringen van winkels en cafés. Ook leidde hij jongeren op die het meubelvak wilde leren of die timmerman wilden worden. In de jaren vijftig legde hij zich ook toe op het bouwen van koelvitruines. Eerst voor Geo Wehry te Rotterdam en later voor slagerijen en cafetaria's in het hele land. Het ging zo goed dat men uit moest breiden. Dat kon echter niet aan de Oonksweg. Men zocht en vond een pand aan de Langelermaatweg te Hengelo. En zo vertrok de firma M.W. Brok & Zonen in 1959 uit Borne. Intussen was er een nieuwe generatie aangetreden, Gerhard en Willy werden directeur. Willem, hun vader, was boven de zaak blijven wonen en werkte nog af en toe uit liefhebberij mee. Meestal was hij echter in Borne, maakte uitstapjes met zijn broer Bernard of ging kaarten bij Platenkamp. Zijn laatste levensdagen sleet hij op 't Dijkhuis tussen de Boornsen in zijn geliefde Borne waar hij op 7 februari 1975 op bijna negentigjarige leeftijd overleed.

W.H.G. Brok.

Literatuur

1. Uit Bornes verleden. Twentsche Courant, 18-9-1982 en 16-4-1983.
2. Bij het 40-jarig bestaan van de Biljartclub van Platenkamp. Hengelo's Dagblad, 8-9-1988.
3. Drs G.P> ter Braak, Groeten uit Borne, 1992.
4. W.G.H. Brok, Stamboom van de familie Brok/Brock 1620 - 1983.
5. M.G.E. Van Harten-Fransen, De windekorenmeule van het Weleveld in het Kerspel van Borne, 1981.

NIEUWS

Deze zomer verscheen de eerste kadastrale atlas van Overijssel. Het is een atlas uitgegeven door de Stichting Kadastrale Atlas Overijssel 1832. Het betreft de gemeenten Ambt- en Stad Delden. Omdat Ambt Delden onze buurgemeente is, bevat de atlas veel informatie die bij historisch onderzoek aan de grenzen van onze gemeente, zeer nuttig kan zijn. Vooral de prachtige kaarten zijn hierbij mooi studiemateriaal. De atlas bevat naast de kaarten de oorspronkelijke z.g. aanwijzende tafels met een goede index daarop. Zo kunnen vele persoons- en veldnamen op eenvoudige wijze worden opgespoord en kan het grondgebruik, de eigenaar en zijn beroep worden vastgesteld. De atlas is verkrijgbaar bij het Rijksarchief in Zwolle voor f. 37,50 (+ f. 12,50 verzendkosten) maar ook in de boekhandel, waar f. 45,00 voor het boek met de map met kaarten betaald moet worden.

DE TEMTOASIE VAN T TUSVELD

(Boornse Sage; N.B. temtoasie = kwellling)

De weg van Boorn noar Boornebrook l p ounder de autobaan de A1 duur en den ounderduurgaank hebt ze TUSVELD neumt. Dit is nich zo mer vuur niks gebuurd want in de n agte lig ne boerschop met n z lfdn naam.

t Tusveld gelegn tusken Boorn en Almelo hef ne luk meer as normale bevolkingsdichtheid. N ast ne grote garage, n paar restaurants en luk kleane industrie bepoald de boerderiejn en gewone wonhuuz t anzeen. Nen grootn en nen kleanen es, rechts en links van de duurgoande stroat maakt disse boerschop compleet.

t Tusveld, ne boerschop in de gemeente Boorn dee nogal eens w rdt vergetn en dat is in vroger tied bk al zo west. As ie t historisch bekiect hef t ok vroger nich v l van betaansie (= van betekenis) west. N waapnfeit wat ie k nt neumn is dat zich hier vroger de beade postweagn hebt kruust, now vergeliekbaar met knooppunt Azelo van de A1.

Der is weanig of gen geschiedkundige literatuur oaver de strek te vindn. Ene boerderiej koomp der vuur in de registers dee in de middeleeuwn bint anlegd, t is het "hoes Tushvelde", al neumt in 1262 en woarschienluk hef de strek doar now ok zienn naam an te daankn. De boerderiejn der umhen gelegn bint later v lle van dit earf ofsplittst. Tushvelde is now erve Weerman.

Helemaal an disse strek veurbie goan is ok al zo wat, want t blik dat er bie de leu op t Tusveld oet oawerleaving n verhaal, zeg mer ne Sage, de ronde d t den menigeen tot an n dag van vandaag too opneij weer d t gruweln en groezeln (= huiveren), tenminste as hee w rdt vert ln.

Disse Sage, zich opsp llend binn de greanzn van de gemeente Boorn, is vuur mie ne anleiding west t Tusveld opneij ounder oenn andacht te brengn en oe te verzeukn z lf eens n maal te goan kiekn, te lostern en oe te oavertuugn.

=====

Het mot meer as viefhonderd joar wedn ledn dat der op t hoese Tushvelde ne koppel deenstmann (= boeren die ruiterdiensten moesten verrichten voor hun landsheer) bie mekaar kwamn um te proatn oaver ne biezondere gewoarwording den een van ear har had.

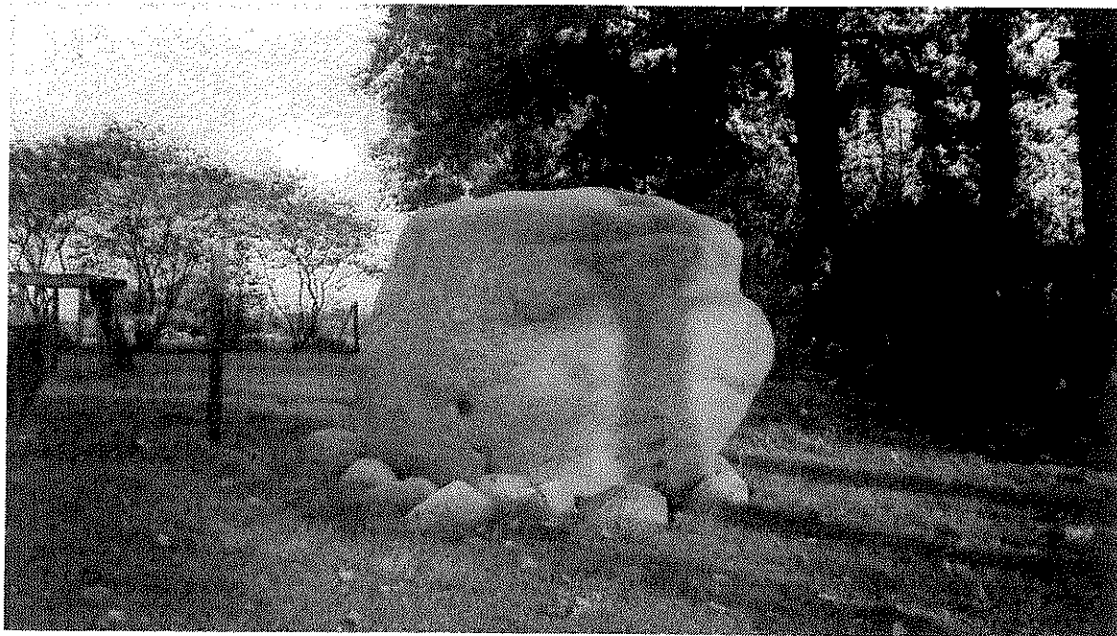
Wat was t geval.

Den eenn was n daags doarvuur gangs west op n grootn es n stuk grond in cultuur te brengn doo de beade ossens, dee vuur de ploog wadn spann, midn op n es gungn stoan en met gen m gge-

likheed meer veuroet te kriegen wadn. t Schoem stun ear um n bek en de oogn wadn wied los e-spert. De beest wadn bang, onwies bang.

Met völ meuite har hee ze luk achteroet kregen en bie ne neije kaans was de ploog vastloopt op nen onwiezn steen den net onder t meaveald van n es har zetn. n Deenstman har in n oavond tehoop met wat noabers probeerd disn steen oet te graavn en bie t blootlegn was ear direct opvöln dat disn veldkei nen voarm har van n gezicht en meer as nen meter in duursnee metn.

Bie wat van disse keerls gung bie disse gewaarwording n hartslag evn luk har noar boavn en bie aander brak n zweet oet. Toch hebt ze met mekaar n steen roundum oetgraavn en um good bekekn. Woarchtig t beeldn n gezicht oet, wat mosn ze doar met an. Beslöt n wördn um n kei luk deeper te loatn zakn, want der oetkriegen was duur t gewicht hoast nich möggelijk en de angst zat der ok wa luk in bie disse ontdekking, onder de ground kon n kei weanig kwoads doen. Zo gebuurn t.

t Tusveld, steen met t gezicht.

Nog n zölfdn oavond wördn een van de oaldste noabers um road vrogd, dit um wat wiezer te wördn wat disn steen met zien gezicht kon beduudn. Tot eam schrik trök disn man, waarvan wördn vertöln dat hee wa 80 joar zol wedn, bie t anheurn van dit verhaal spierwit vot en hee har evn de tied nōarig um op verhaal te komn.

Wat was er nameluk an de hand.

Bie disn oaldn man kwam direkt weer dat verhaal noar boavn van n Ridder van n Houndnborg bie Zeandern, n verhaal dat vroger wördn vertöln round t losse veur duur de oaldste keerls en de jonge leu zoa n schrik op de hoed jagn dat ze met bevn en angst noar hoes hen löapn en achter elkn bos n spook zagn zitn. Hee har altied ziene twiefels had.

Disn Ridder har heel vroger doar leaft en in de nōagte vōl roundtrōkn met ziene vazaln en doarbīe alles doan wat nich mooi was, roavn, braandstichtn, an vrouwleu hadn zee zich vergrepn en as der leu wadn dee zich weerdn dan wōrdn ze zounder pardon van kaant maakt. As Hendrik van t oale Stoveler t verhaal vertōl krieskn de wichter t oet van angst en de jongs hōln eamgoastok luk stiever vast.

Now was t zo dat, zo gung t verhaal, dat disn Ridder nameluk vuur ēēn ding onwies benauwd was, nameluk hee wus, t mos zōlfs op n Houndnborg beschrevn stoan, dat der eargens round n Houndnborg nen steen mos wedn den nen God anduudn den t in de vroger tied doar vuur t zegn har. Now was t biezundere dat wel den steen vun zich vanof dat moment bezitter moch neum van n Houndnborg. De jongs en wichter wōrdn dan ok altied anroadn good oet te kiekn noar disn steen.

"En now is t zowiet", beslōat n oaldn noaber en hee gung vermeuit daal zitten.

De Deensmann, bie mekaar op t Weerman, gelōavn t verhaal umsgeliēks (= vanzelfsprekend) en beslōatn doar gen grōs oaver te loatn greuin. Der wōrdn plann maakt um de daad bie t woord te voogn en joarn laank wōrdn der pogingn doan um n Houndnborgn in bezit te kriegn. Oeteandeluk is t dan ok lukt en is t tookōmn an n Bisschop van Utrecht, woarnoa t later wier in haandn is komn van Twickel. Vanof zo'n betke dee tied dat de deenstmann gangs gungn um n Houndnborg te veroveren wōrdn "t hoes Tushvelde" ok wal "t Deansman" neumt, wat later weer "t Weerman" is wōrdn...

Wat is der now zo biezunder an dit verhaal: now vuur n joar of wat is der achter de boerderiej van "Van de Wal" now bewoond duur Schabbink, direkt rechts vuuran op t Tusveld, nen steen opgraavn den roond 1200 kg weug en dat is het biezundere, nen ofdruk drōag van n gezicht, tenminste as ie good kiekt!

Ie kōnt oe oavertuugn, n steen lig anno 1994 leenks nōast de boerderiej, in n kleen wearke dat deenst dōt as ounderkomn vuur wat geitn en bōk en disse deers broekt wounderwel disn steen as klimrots. Zee mosn eens weetn wat zich in vroger tied allemoal um disn kei met t gezicht of hef spōlt.

Bert Wolbert.

Noabers haand mut oaver n toen rekn.

ZO WAS 'T, ZO IS 'T

De Von Bönninghausenstraat is ten behoeve van het verkeer naar de Stroom Esch sterk gewijzigd. De meeste oude woningen zijn inmiddels gesloopt. De nieuwbouw is veel ruimer van opzet. Verandering kan dus ook verbetering zijn...

DEN NEDERLANDTSEN HOVENIER

Zijnde het 1^e deel van het vermaekelijck landt-leven.

Onder deze titel verscheen in 1670 in Amsterdam bij Marcus Doornick, Boeck-verkooper op den Vijgendam - in 't cantoor inct-vat - dit curieuse boek dat Willem IJzereef aan mij voorlegde omdat het derde deel van dit eerste boek gaat over geneeskrachtige kruiden die men in die tijd voorschreef, maar dat ook gaat over de ziekten die met kruiden behandeld dienden te worden.

Het boek is geschreven door J. van der Groen, Hovenier van Zijn Doorluchtige Hoogheydt, Den Heere PRINCE VAN ORANGIEN, & C. "Verrijct met verscheyde Kopere Figuren, uytbeeldende Princelijcke Lust-hoven en Hofsteden".

Interessant is nog dat onder aan de titelpagina vermeld staat: "Met privilege voor 15 jaren". Aan de linkerkant van de titelpagina is een "Extract uyt de Privilege" opgenomen ondertekend door niemand minder dan Johan de Witt. Hierin staat ondermeer dat het op straffe van vernietiging en een boete van 300 guldens, verboden is gedurende de vernoemde tijd, iets na te drukken of te verhandelen.

Uit de inleiding van het boek, "VOOR-REDEN" genoemd, haal ik de eerste regels aan, die beginnen met een prachtig gestileerde "D", zoals wij die kennen uit de geschriften van middeleeuwse monniken:

Dat de gesontheyd het fundament van alle onse krachten/ werckingen/ eere en rijckdomme zy/ of met groote schaden daeghlicks genoeghsaem bevinden: want het oprecht gebruyck van dit alles/ sonder de gesontheydt/ niet volmaeckt bestaen kan/ en daarom met recht een verborgen schat genoemd werdt; waerom met groote reden den wijlen SOCRATES zijn vrienden de gesontheydt tot allen tijden wel in acht te nemen/ ernstlijck vermaent heeft.

Het eerste deel van dit boek is weer in een drietal boeken onderverdeeld n.l.:

- I Den Nederlandsen Hovenier.
- II Den Verstandigen Hovenier.
- III Den Ervarenhuys-houder, Den Naerstigen Bye-houder, De verstandige Kock, &C.

De eerste twee onderwerpen in deel III zijn geschreven door P. Nyland, der Medicijnen Docter, een voor die tijd dus ter zake kundige.

Medicijn-winkel

Het deel dat ik met U door wil nemen, "Den ervaren Huys-houder" heeft als ondertiteling "of Medicijn-Winckel", met als verklaring "onderwijsende hoemen heylsame Medicijnen voor Menschen bereyden sal". Het is verdeeld in "XX Capittel", met andere woorden, het geeft in een twintigtal hoofdstukjes weer hoe men geneeskrachtige middelen voor de mens klaar kan maken.

Den Erbaren H U Y S - H O U D E R, of M E D I C Y N - W I N C K E L :

Het eerste hoofdstuk behandelt "Van de Purgeerende Geneesmiddelen", wij zeggen tegenwoordig "Laxantia", dat zijn middelen om de ontlasting te bevorderen. Het voorlaatste hoofdstuk gaat over "Van de Genees-middelen voor Wonden en Qwetsuren". Het laatste hoofdstuk bespreekt de "Genees-middelen voor Koortsen, Pest, Kinderpockjens en Maselen".

De overige zeventien hoofdstukken zijn gewijd aan geneesmiddelen voor aandoeningen aan de lichaamsdelen en organen waarvan men aantoonbaar hinder ondervond, b.v. hoofdpijn. Of van organen waarvan men destijds dacht te weten dat er afwijkingen aan konden zijn, of dat daar de oorzaak van de ziekte kon liggen. Begonnen is in Capittel II met "Genees-middelen voor gebreken van 't Hooft" en geëindigd in Capittel XVIII met "Genees-middelen voor de gebreken van de uyerlijcke Ledematen en van de huyt".

Ik haal soms de letterlijke tekst aan, niet alleen om U kennis te doen maken met de toenmalige schrijfwijze, maar ook om een beeld te geven van de benaming van de ziekten in de 17^e eeuw. Het purgeren, waaronder men overigens ook het opwekken van braken verstond, was zo belangrijk omdat men veel aandoeningen toeschreef aan de invloed van kwade stoffen. Deze moesten dan ook uit de maag verwijderd worden of afgedreven via de darmen. Daarom was aderlaten, het aftappen van aanzienlijke hoeveelheden

den bloed, een veel toegepaste behandelingsmethode. In het bloed moesten immers de ziekteveroorzakers ook zitten! Hoewel dit in een aantal gevallen ook juist was, kan men zich voorstellen dat het effect veelal averechts was!

In de 20 hoofdstukken is ook te lezen welke ziekten en aandoeningen men in de 17^e eeuw kende en meende te kunnen behandelen. De behandeling van verwondingen en zichtbare huidaandoeningen speelde een belangrijke rol. Begrijpelijk want verwondingen kwamen veelvuldig voor en aan de huid waren afwijkingen duidelijk zichtbaar. Maar zelden werden deze laatste verschijnselen aan een inwendige ziekte toegeschreven. Van de kinderziektes kende men vrijwel alleen het hoofdzeer - een eczeem op het hoofd - en de waterpokken, stuipjes en mazelen. De pest kwam in die tijd nog voor en was uiteraard een gevreesde ziekte.

De "Medicyn-Winckel" was bestemd voor "Menschen en Beesten".

Het zou te ver voeren alle hoofdstukken van het boek in dit artikel in extenso met U te bespreken, het zou vervelen. Zoals mij het ten langen leste ook steeds moeilijker werd het geheel door te nemen, hoewel het in feite slechts 23 bladzijden omvat. Er staat n.l. voor een bepaalde aandoening meer dan een recept in. Vaak herhalingen van andere recepten, in iets gewijzigde samenstelling. Planten en kruiden waarvan ik de naam niet kan thuisbrengen komen nog al eens voor. Nu beschik ik over een kopie van het boekje "Volksnamen voor geneesmiddelen, chemicaliën en drogerijen" van F. Visser uit 1912, zodat ik de meeste namen wel kan plaatsen. Zoals b.v. het purgeermiddel om braken op te wekken. Hiervoor moest men "Mans-ooren bladeren

of wortel-" fijn maken. Dit blijkt "azarum" te zijn en tot mijn verbazing nog steeds alleen mansoor genoemd te worden volgens de flora van Heukels en Thiemes tuinboek! Toch zijn er ook planten die ook nu nog gebruikt worden voor geneeskundige doeleinden. B.v. Aloë en Senna werden toegepast als purgeermiddelen en die zijn ook nu nog in zwang als lax-eermiddel zowel in de reguliere- als in de natuurgeneeskunde.

Bijzondere "Geneesmiddelen"

Het lijkt de moeite waard en interessant genoeg om uit alle hoofdstukken een aantal gegevens aan te halen en van commentaar te voorzien.

Gebruiken de dames tegenwoordig als ontharingsmiddel een electrisch apparaatje, "miereneieren met wijn vermengt en opgesmeert/ maect 't hayr los en doet het uytvallen".

Wat moet men denken van het zuiveren van de hersenen door "Nardus zaed (nu, Nigelle of juffertje in 't groen, geheten), Rozemarijn, fijne Marjoleyn en Tabacksbladeren" fijn te stampen en op te laten snuiven zodat men gaat niezen? Via de neus de kwade stoffen uit de hersenen verwijderen, eigenlijk vergelijkbaar met purgeren. Maar wel heel simpel gedacht. In de geest van "Het is via een opening bij de hersenen het lichaam binnengekomen, dan moet het er ook zo weer uit!". Als bijzonderheid: het eigenlijke nieskruid (soorten *Helleboris viridis* en *Helleboris niger*) is giftig!

Middelen tegen hoofdpijn waren er ook, zelfs een zevental. Slechts van een middel n.l. wit Maenbollenzaad (slaapbol = semen papaveris somniferum albus) kan men zich voorstellen dat het hielp. Dit wordt dan ook aanbevolen als slaapmiddel! Niet voor niets is de naam slaapbol, er zit opium in.

"Hennip-zaed" wordt aanbevolen tegen "Ydelhoofdigheid", wat dat ook geweest mag zijn. Maar niet door het als rookgenotmiddel te gebruiken, maar tussen twee doeken op het hoofd te leggen. Men kan Van der Groen er dus niet van beschuldigen aangezet te hebben tot drugsmisbruik!

Uiteraard kwamen in die tijd beroertes en de daarop veelal volgende verlammingen ook voor. Men sprak van "Beroertheit of Popelzij". "Beroertheit in de tong" zal ongetwijfeld afasie (het niet of gebrekkig kunnen spreken na een beroerte) hebben betekend. Voor "Lammigheid die na een Beroertheit komt" had men eveneens een medicijn, n.l. "Lavendelbloemen en bevergeyl opgelost in genever-water en geweekt in de son". Dat ook "Pauwen-drek" zou helpen om de beroerte te genezen lijkt me helemaal ver gezocht, maar natuurlijk moet er wel een bepaalde gedachte achter gezeten hebben. Misschien het feit dat de pauw met een krachtige beweging zijn prachtige staart kan heffen? Men moet echter niet vergeten dat men ook van een beroerte na verloop van kortere of langere tijd zodanig kan genezen, dat

er voor de leek niets meer te merken is van de doorgemaakte aandoening. Had de betrokkene in de middeleeuwen pauwendrekoplossing ingenomen en was hij of zij genezen, dan lag het voor de hand dit toe te schrijven aan dat middel! En datzelfde geldt uiteraard voor veel andere z.g. geneesmiddelen uit die tijd. Ik wil zelfs de vergelijking doortrekken naar de huidige tijd: Het geldt voor veel z.g. natuurgeneesmiddelen van nu! En bij deze, voor sommige mensen misschien prikkelende opmerking, zou ik deze aflevering willen afsluiten. In een volgend artikel meer over de "Medicijn-Winckel".

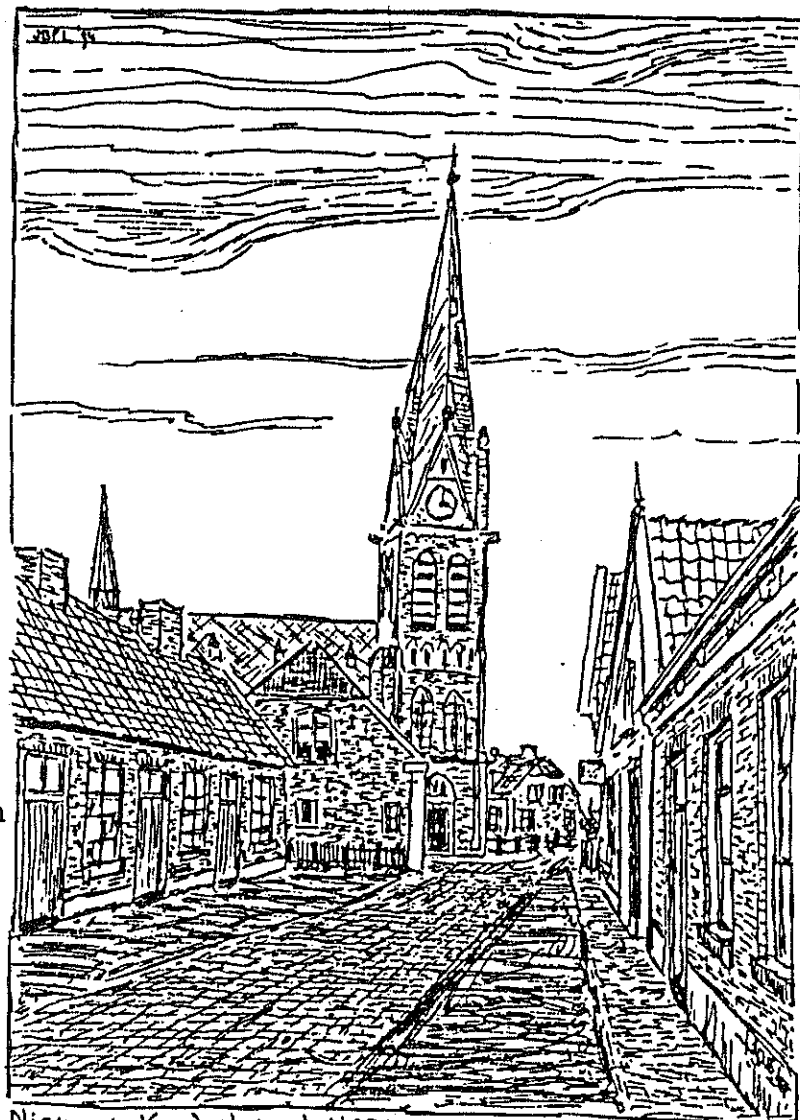
A. Fuldauer.

Bij een oude prent van Borne

Een oude prent
de Kerkstraat
rondom '30
er is wat veranderd
sedertdien,
ouderdom en bouwval
maakte plaats
voor
jeugd en nieuwbouw
"het oude vlees
moest eerst op"
wat U zegt,

het kruis op de toren
moest wijken voor
een haan,
men schijnt
ontwaakt.

Lejo van Kuijeren.

Nieuwa Kerkstraat 1930

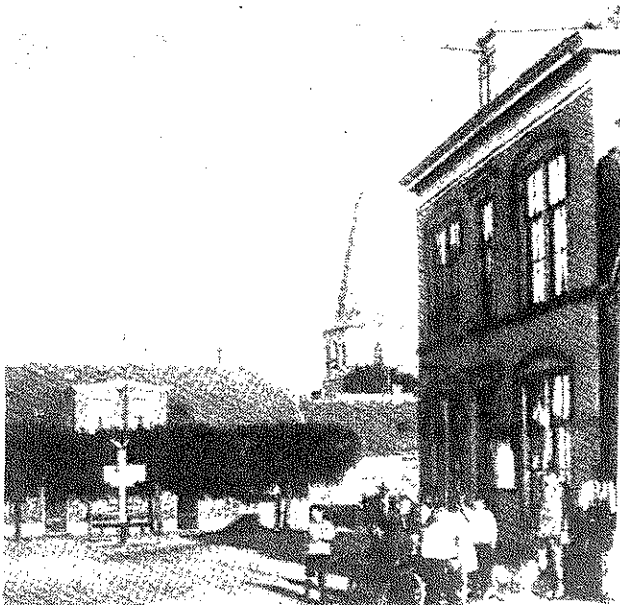
'n Bolksboek

UIT DE ARCHIEFKAST 6

In deze editie van de archiefkast vermelden we enkele (eigen)-aardigheden die voor een deel uit de Bornse Courant van weleer afkomstig zijn.

Het gemeentehuis

In de B.C. van 28 december 1912 lezen we het volgende: "Ons gemeentehuis heeft een flinke verandering ondergaan. De secretarie is groter geworden en van een brandvrije kluis voorzien,

terwijl de kamer daarachter als secretariskamer en kadaster is ingericht. In beide lokalen zijn ook de vloeren van houtgraniet gemaakt en ook is de secretariskamer van elektrisch licht voorzien, wat trouwens op de secretarie reeds lang in gebruik was. Een en ander is een goede verbetering".

Rechts het gemeentehuis zoals dat tot april 1930 als zodanig dienst heeft gedaan.

Raadplegen we de notulen van de B&W-vergadering van 16 januari 1918, dan lezen we onder punt 5: "Wegens de vele werkzaamheden ter secretarie wordt met twee stemmen de aan de ambtenaren ter gemeentesecretarie vroeger toegestane zoogenoemde *Vrije Zaterdagmiddag* met ingang van 19 januari a.s. ingetrokken.

Wat was dat voor een tijd?

Het distributiekantoor

In 1914 brak de eerste wereldoorlog uit, die tot in 1918 zou duren. Hoewel Nederland neutraal bleef (en dus niet aan de oorlog deelnam) ondervond men hier wel de gevolgen ervan. Goederen, brandstoffen en levensmiddelen werden schaars. Een aantal fabrieken moest sluiten. Zo is de textielfabriek van Spanjaard vele malen tijdelijk gesloten vanwege schaarste aan grondstoffen en/of brandstof. De Bornse Stoomgrutterij van de Erven Wed. A. ten Cate, heeft zelfs een jaar lang niet gewerkt.

Zoals overal elders in den lande kwam er in Borne een distributieregeling. Allerlei artikelen gingen op de bon. Zo kwam hier een Gemeentelijk Distributiebedrijf met een directeur. De Bornse Courant meldt op 19 januari 1918 o.m. "Het distributiebureau heeft haar nieuwe kantoorlokaal reeds betrokken. Het ziet er flink uit en is ongetwijfeld een grote verbetering."

Waar was in Borne het nieuwe distributiekantoor te vinden? In de notulen van de Gemeenteraadsvergadering van 10 september 1917 staat onder punt 162 te lezen: "Wordt gelezen een schrijven d.d. 22 november 1917, van den heer Directeur van het Levensmiddelenbedrijf alhier, daarbij wijzende op de noodzakelijkheid tot verplaatsing van het levensmiddelenbureau in een ander gebouw, daar de werkzaamheden in het geneentehuis, wegens de beperkte ruimte en slechte inrichting van de vertrekken niet meer naar behoren zijn te verrichten. Een goede lokaliteit zoude zijn, althans voor het, beoogde doel goed in te richten, het lokaal van het gebouw de Vereeniging van de H. Vincentius à Paulo, gelegen aan de Nieuwstadsstraat (nu Marktstraat 19/21) welke vereeniging bereid is voormeld lokaal aan de gemeente te verhuren voor de som van f 22,00 (twee en twintig gulden) per maand, op voorwaarde, dat het gehuurde gedeelte te zijner tijd weder in de tegenwoordige staat moet worden opgeleverd.

"Op voorstel van Burgemeester en Wethouders wordt met algemene stemmen besloten voormeld lokaal tegen gezegde som van f 22,00 per maand onder genoemde voorwaarde te huren en hetzelfde tot bureau voor het levensmiddelenbedrijf te doen inrichten."

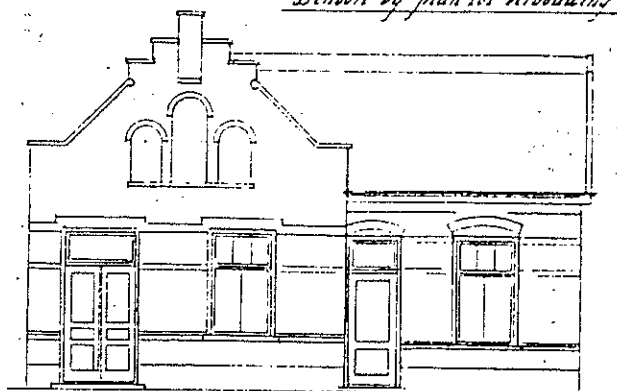
Uit het verslag van deze raadsvergadering in de Bornse Courant van 15 december blijkt dat de tijdelijke veranderingen van het St. Vincentiusgebouw o.m. bestonden uit het aanbrengen van loketten.

Wie was de directeur van het distributiekantoor? Dat blijkt uit de notulen van de vergadering van B&W van 1 mei 1918 onder punt 80: "Gelet op art. 179p der Gemeentewet wordt besloten eervol ontslag te verlenen aan: 1. P.W. Vledder, directeur; 2. G.C. van den Nieuwboer, controleur; 3. P. Dekker, wonende te Hengelo; 4. Mej. G.M. Velthausz en 5. G.W. ter Beest.

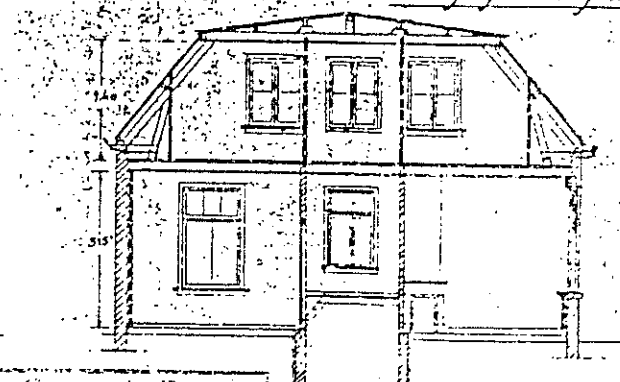
Dat betekende echter niet dat het distributiekantoor ophield te bestaan, want vervolgens werd, blijkens punt 81, besloten om "gelet op art. 4 der Verordening op het beheer van het Levensmiddelenbedrijf in de gemeente Borne diezelfde personen weer te benoemen, maar dan tijdelijk". Het aantal personeelsleden werd zelfs uitgebreid, n.l. met F. Th. Hilbrink te Borne als administratief ambtenaar.

Op 25 mei wordt de heer Van Vledder op diens verzoek eervol ontslag verleend als Directeur van het Levensmiddelenbedrijf ingaande 1 september 1919. Ingaande diezelfde datum wordt hij een week later - met het oog op afdoening van zaken - op

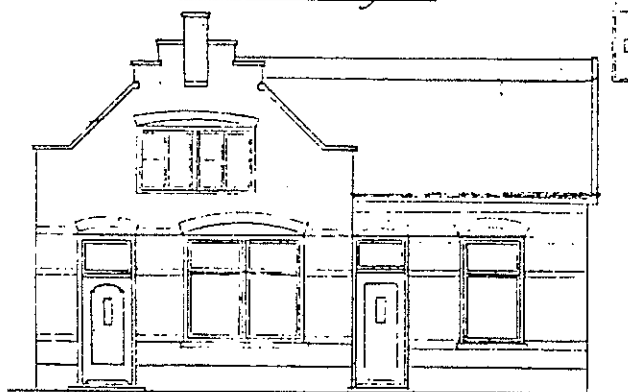
*Behoort bij plan tot verbouwing 't St. Vincentius-gebouwing met inbouw 't kleine woning en verbetering
naast de lichte woning 't Berne.*

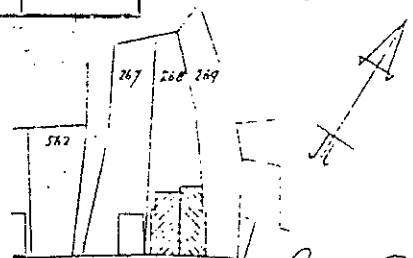
Bestaande voorgevel.

Concrete Dorne
Behoort bij nr. 11961 doorsnede A. B

Gewijzigde voorgevel. Schaal 1:100.

Marktstraat. Situatie Gemeent. Berne sectie I
1:1000.

Berne nov. 1960.
Verbouwingstekening van het
St. Vincentiusgebouw uit 1961.

Toestand thans.

Toestand kort na 1900.

voorstel van B&W door de gemeenteraad belast met de hoofdadministratie en het toezicht op de gang van zaken (tegen een vergoeding van f 25,00 per maand).

Op 3 februari 1921 berichtten B&W aan het bestuur van de St. Vincentiusvereniging dat de Brandstoffencommissie met ingang van 1 april 1921 zal worden opgeheven en wordt verzocht het huurcontract ingaande die datum als ontbonden te beschouwen.

Op de voorgrond ziet u rechts de heer P.W. van Vledder. De foto is een detail van de foto die in 1928 is gemaakt tijdens de (her)opening van de markt. Van Vledder was chef van de Handelskamer en lid van het marktcomité. De andere leden zijn v.l.n.r.: Herman Schulten (directeur Boerenbond), bakker Barend Groothengel (Fikkerts Bartje) en A. Dik, ambtenaar ter secretarie.

Beheerder van het St. Vincentiusgebouw was Alexander (Xander) van den Nieuwboer (broer van de controleur). Hij woonde in het rechter gedeelte van het gebouw. Zijn dochter, Mw. M.J.A. van den Nieuwboer woont er nog (nu in het linkergedeelte).

St. Vincentiusgebouw

De St. Vincentiusvereniging bestaat nog steeds. Het is een van oorsprong charitatieve instelling op R.K. grondslag, hulp gevend aan mensen in nood. In het gebouw bevond zich het lokaal aan de voorzijde van het linker gedeelte, waar nu een woongedeelte is. Het lokaal bevindt zich thans daarachter en dient momenteel als onderkomen voor de R.K. Interparochiële Jeugdvereniging St. Stephanus Borne.

Het St. Vincentiusgebouw werd in het begin van deze eeuw gebouwd als herbouw van een ouder pand. Bijgaand een verbouwingstekening uit 1961.

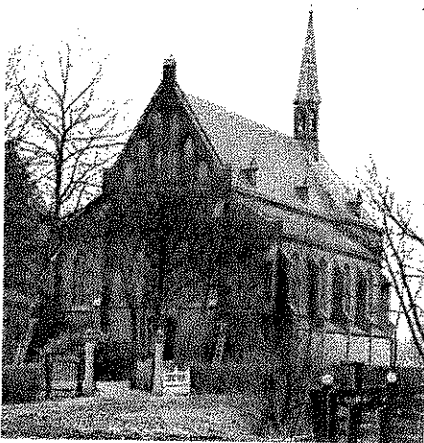
Ger ter Braak.

Behelpn is gin zat etn.

VROOGER 1

Vrooger doew wiej nog zukke jongs wadn en non proat ik oawer zun zestig töt viefenzestig joar leên, doew wonn wiej zun betje an de kaant van Boorn, zo teegn Vuur-Zeandern an. An Wissinks (Ubbink) zienn broak en an n eand van de weg doar wonn Broakn Wilm (Kohink) met Mieke. n Luk veerderop doar haj t Strik, doar wonn Eeuwersboer en Kruuskaamp. Wiej hadn doar de ruimte um te spöln. Vuural op n Broakn mös. Doar was heide, heuvelkes, denn en bearken. In t midn doar lag nen grooten plas. Doar zatn katviskes en salemanders in. De wienterdag hoömn t ja mer enen nacht te vreezn of wiej konn doar al schaatsn. Mer ook bieje oens achter t hoes was ne groote ruimte, ook doar was völ hei, dat heurn van 'n Poedel (Nijhof). Doar spöln wiej völ indiaantje en kow-boj en dan gung t er soms slim an too.

Mer vuural de wienterdag ha'j van dee daagn dat t biester koold was. Zo van dat miezerige mistige weer met ne temperatuur zo van um t vreespeunt. Dan was t in hoes wa gezellig dat mu'k zegn. Wiej hadn nen grootn greunn kolom-kachel en den stun zon aanderhalve meter van de muur of in de kamer. Ne

Ik veurn zun betje teegn de Poaterskerk an in Zeandern

grote zwatte piep leup noar boam met nen knik noar n schösteen. Der um hen nen grootn iezern ring, doar ko'j de veut op zetn. In n boosem kon wiej met zien dreeën of veern zitn. Vuural zoaterdag smiddags. Oens opa kwam elken zoaterdag teegn twee uur bieje oens. Behalm n eersten zoaterdag van de moand, dan was hee n half uur later, want hee was noar Zeandern hen biechtn wes. Oens opa (ze neumn hem ok wa Dasjans) kon gloepens mooi verteln. Vuur dat hee bieje Spanjaard kwam, was hee vrachtrieder bieje "de Grutter" (Erve ten Cate) en oet dee tied verteln hee geêrn. t Was op 'n moal dat ik noar hoes veurn, zo verteln hee, t was zoaterdagmiddag en aln luk laat want t begun al doenker te wodn. Ik veurn zun betje teegn de Poaterskeark an in Zeandern doew begunn de peere te zweetn en konn de waagn hoas nig meer trekn. Ik dag was dat non. Ik van de waagn of um te kiekn wat ter an de haand was. Doar zat mie achter op de waagn ne groote zwatte kat. Ik dach hoe koemp den doar now. Ik jaagn m vot. "Weg smerige kat, vot iej". Ik wier op de waagn en joa heur doar gung e hen. Zo teegn Haarhoes t zölfde gedoo. Ik wier van de waagn en joa heur doar zatte wier, dee grote zwatte kat. Ik zea teegn de kat "Kom iej van God of van de duuvel, aj van God komt zeg miej wat er is mer aj van de duuvel komt maak dan da'j weg komt". Ik sleug n kruus en vot was hee. Wordt vervolgd.

Nahoj Moobeznag.

ENKELE BOERDERIJ- EN VELDNAMEN

Na de herfstwandeling van september 1993 is door enkele personen gevraagd een verklaring van de namen Hondenhoek, Hebbrod en Oude Bieffel te willen geven en iets over de herkomst te willen zeggen. Hoewel naamsverklaring in het algemeen zeer moeilijk is wil ik toch een poging wagen.

Hondenhoek. Het stuk grond aangeduid met Hondenhoek omvat het gebied vanaf 't Hebbrod of Heberod ('t Hondemeken van Eekmors) naar het zuiden langs Esscher tot iets over de spoorlijn, dan ten noorden van de Hondeborg langs het Storksel en de Zeilker naar Schuurcate en verder weer oostelijk richting Eekmors en 't Hebbrod. Hiermee wordt het gebied ongeveer omsloten.

Nu de betekenis van Hondenhoek. Het Ethymologisch woordenboek geeft op pag. 339 aan dat de hond een landmaat is van 100 roeden. Van Dale's Grootwoordenboek geeft op pag. 2431 14 m² voor het oppervlak van een roede. Er gaan dus 700 roeden in 1 ha.

Verdam, Middel-Nederlands Handwoordenboek verklaart op pag. 497 dat de roede zowel een lengte- als een oppervlaktemaat is die wel werd gebruikt om stukken land van verschillende eigenaars met elkaar te kunnen vergelijken. We nemen daarom maar aan dat het hier gaat om een stuk land dat ten tijde van de naamgeving circa 100 roeden groot geweest kan zijn.

Wie waren nu de bezitters of eigenaren van de Hondenhoek. Nabij 't Hondemeken van Eekmors lag 't erve Hilbert dat in het Verpondingsregister van 1602 de Heren van Almelo als eigenaren noemt. Verder lag er de Lichtenberg of Legtenberg met als eigenaar "Het Weleveld". Ook erve Esscher blijkt van dezelfde eigenaar. Erve Kotstede hoort in 1460 onder het St. Catharina-convent in Almelo. Erve Reimerink in 1602, evenals Paaschen aan Van Bevervoerde. Erve Koekoek was weer van Het Weleveld. Verder blijkt Erve Schuurcate van 1301-1381 onder Vlederingen (Herinkhaven) te horen en is het Storksel in 1353 eigendom van Het Weleveld.

Erve Zeilker was in 1353 hofhorig onder de Hof te Borne. Uit de Registers en Rekeningen van het Bisdom Utrecht blijkt dat Johan van Welvelde tussen 1336 en 1353 goederen ontvangt van bisschop Jan van Arkel uit de erven van Egberto de Hulghere m.n. de goederen Wordenclare en uit de erven Joh. Zalekinc en Essel het Hesselink.

De Hondeborch wordt onder no 13 in de regesten in 1414 genoemd is dan van het Catharinaconvent te Almelo daarin wordt ook vermeld dat Johan van Vorden en zijn vrouw Lyze Ottendochter van Welvelde geheten van Hengelo de hofstede de Borch in Zenderen verkopen.

Aanvullende gegevens betreffende de erven in dit gebied: Erve 't Hilbert, bewoner Hilbrink; erve Legtenborg thans De Zegger; erve Esscher bewoner Jansen; erve Kotstede thans Rupert; erve Reimerink bewoner Lammertink; 't Paaschen thans Stopel; erve

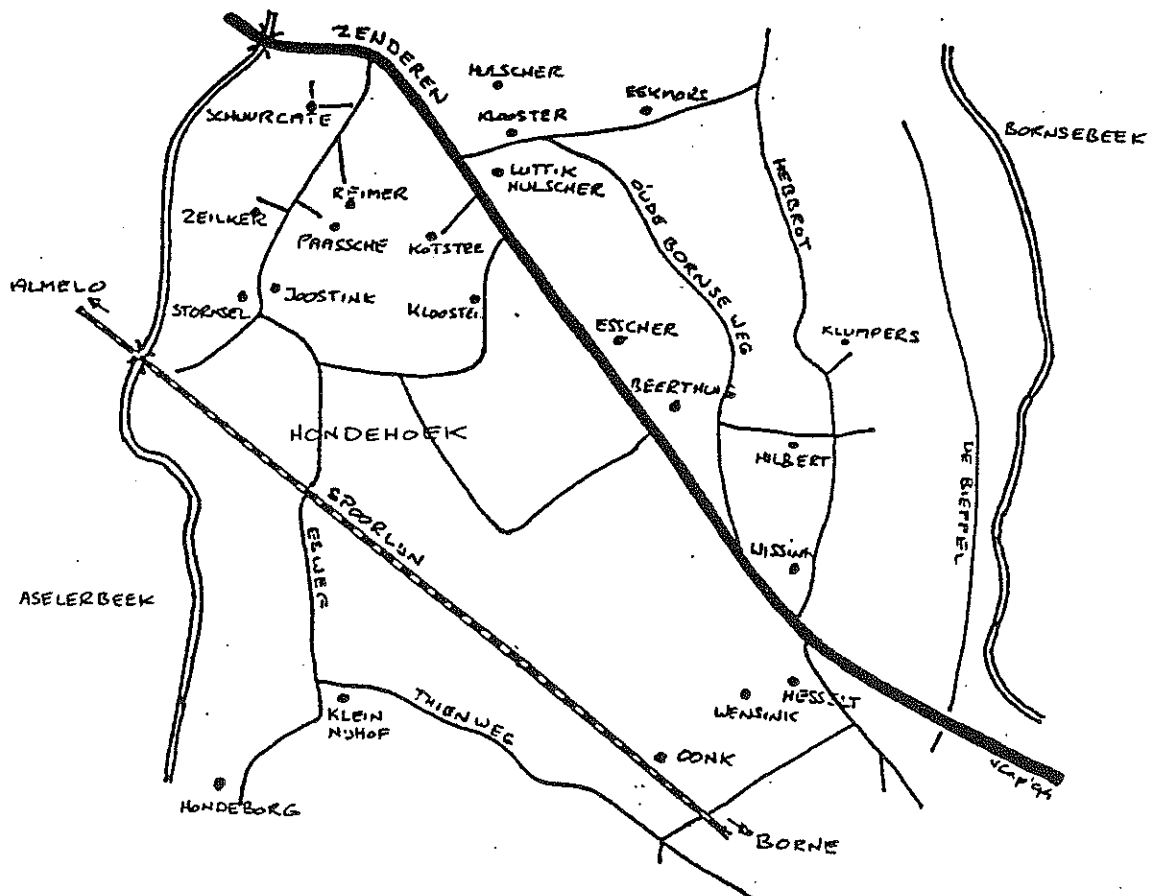
Koekoek afgebroken; erve Schuurkate thans Oosterveld; erve 't Storksel bewoner Te Wierik; erve Zeilker bewoner Welberg; De Borch werd bewoond door Averink en is afgebroken.

Hebbrod. Ook wel geschreven als Hebberot of Heberod. Een Hebe is hoog en Rode komt van ontgonnen land, meer speciaal na het rooien van bomen. Dit laatste is te lezen in Verdam, Middel-Nederlands Handwoordenboek pag. 497.

We hebben geconstateerd dat langs postwegen en grensgebieden landweren hebben gelegen (soms zijn er nog sporen van te zien) bestaande uit opgeworpen wallen bepoot met moeilijk doordringbaar struikgewas en bomen. Het doel hiervan was wering van de grens en het voorkomen van overlopen of stelen van vee. 't Hebbrod moet eens zo'n landweer zijn geweest met de aanwezige 5 bochten in het verhoogde terrein.

Ten oosten van het Hebbrod ligt het erve Hilbert. Naar het zuiden ligt Legtenberg of Legtenborg bij 't Mensenhuis of Tollershuis, genoemd in 1602.

Links van Eekmors (in westelijke richting) ligt het Groot Hulscher, genoemd in de regesten van het St. Catharinaconvent in 1399. Het was een leen van het kapittel van St. Pieter te Utrecht.

Schematische kaart van het gebied waarin de in de tekst genoemde namen voorkomen.

Verder naar het zuiden nabij erve Reimer zien we erve Kotstee en westelijk daarvan erve Koekoek. De landweer lag langs het erve Schuurkate en was volgens de heer Oosterveld manshoog. Deze wal kwam uit bij de Postweg, nu Zeilkerweg, langs de Hondeborch.

Oude Bieffel. Voor het onderzoek naar de betekenis hiervan gaan we terug naar 't Hebbrod en langs Kolk Hendrik en Klumpers naar het zuid-oosten en komen we uit bij de Bornsebeek. Deze zorgde vroeger voor veel wateroverlast. We zien nabij de Bornsebeek een moerasgebied met eendekooi, eendekolk en de pastoor- of visserskolk die rechts zijn gelegen.

In 1720 is baron Hambroick gerichtelijk in het bezit gekomen van de havezate Weleveld. (Arch. Wel., 1-16, nr. 2) De baron noemt hierin alle bezittingen zoals hij ze aantreft o.a. hofgrond en woest, vervallen land met daarin vele kolken. Hij geeft aan dat de eendekooi is gerepareerd en dat hij er een nieuwe pijp bij heeft laten maken. De vraag komt dan op of de Oude Bieffel van oudsher reeds met kolken heeft te maken. Gaan we de boeken na dan vinden we:

1. Verdam, pag. 758 geeft aan: wael; wale; kolk; poel; plas; viswater.
2. Het Ethymol. woordenb. op pag. 880.: walen is in middel-Nederlands het scheuren van een dijk; Latijn: draaien; oud-Indisch: valati.
3. Idem pag. 107: bivalve dat verwant is aan volvere en eveneens met het Indogermaanse walen.
4. Verdam, pag. 100 geeft nog: bivallen d.w.z. zich voegen; ergens op aanvallen; Ook bivanc, o.a. een bepaald stuk (rechts-)gebied.

Bezien we deze omschrijvingen dan lijkt Bieffel te komen van Bivanc of Bivalve dat een gebied met kolken aangeeft.

Als we kijken naar het geheel van de behandelde namen van Hondehoek, 't Hebbrod en de Oude Bieffel met daarbij de landwieren ronde de marke Zenderen, dan lijkt het erop dat we hier te maken hebben met een wel doordacht verdedigingssysteem van de Heren van Weleveld die zich rond 1300 in deze streek vestigden.

M.G.E. van Harten-Fransen.

In n hoondennust mö'j gin metworst zeukn.

WIE WEET?

Deze vijf personen staan voor Café A. Mentink, het latere buurtcafé "Spoorzicht" dat vlakbij de overweg in het spoor in de Deldensestraat heeft gestaan maar helaas is afgebroken. Wie kent de namen van deze personen? De derde dame van links is vermoedelijk de latere caféhoudster Dieka Mentink, maar wie zijn de anderen en wanneer werd deze foto genomen?

1. ....
2. ....
3. Dieka Mentink?
4. ....
5. ....

ACTIEVOERENDE HERVORMDEN IN 1797

Scheiding van kerk en staat.

In 1789 brak in Frankrijk de grote revolutie uit. Toen daar de revolutie al enkele jaren oud was, fungeerde in Nederland nog het oude regeringsstelsel waarbij de macht aan een kleine elitegroep van notabelen was toebedeeld. Frankrijk trachtte evenwel zijn "revolutie" te exporteren, waarbij het, wat ons land betreft, geholpen werd door patriotten die al eerder naar Frankrijk waren uitgeweken. De vlucht naar Frankrijk had vooral plaats in 1787, nadat prinses Wilhelmina van Pruisen door anti-prinsgezinde patriotten bij Goejanverwellesluis was tegengehouden. De zwaar beledigde prinses zocht hulp bij haar broer, de koning van Pruisen, die met graagte zijn zus wilde helpen om zo tevens de macht van haar man, stadhouder Willem V, te herstellen.

De gevangenhouding van prinses Wilhelmina van Pruisen in het huis van A. Leeuwenhoek op 28 juni 1787 bij Goejanverwellesluis.

De komst van de Pruisen, gevreesd om hun krachtadig optreden, vergrootte niet bepaald de gemoedsrust van de patriotten, van wie de meesten het zekere voor het onzekere namen en naar Frankrijk uitweken. In januari 1795 kwamen mét de terugkerende patriotten ook de Fransen ons land binnen. Aanvankelijk werden zij door het merendeel der bevolking toegejuicht als bevrijders van het drukkende regime van de regenten. Hun leus "Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap" was inderdaad revolutionair en werd in sommige opzichten ook in praktijk gebracht. Dat betrof b.v. de scheiding van kerk en staat, die op 5 augustus 1796 tot stand kwam. Dat besluit had voor alle godsdiensten in Nederland grote gevolgen, zij het gevolgen van verschillende aard.

De heersende kerk was tot 1795 gedurende twee eeuwen de Gereformeerde of Hervormde kerk geweest. Aanhangers van andere godsdiensten werden weliswaar niet vervolgd en mochten, tegen betaling, ook in het geheim wel godsdienstoefeningen houden, maar ze waren en bleven tweederangs burgers. De verhouding van kerk en staat tot de godsdiensten werd eens vergeleken met een mohammedaans huwelijk. Daarbij was de staat de hoofdvrouw (de Hervormde kerk) terwijl de andere kerken slechts de rol van bijvrouw mochten vervullen. Door de bepaling van 5 augustus 1796 kregen de roomskatholieken en de joden, alsmede de "dissenters" (remonstranten, doopsgezinden en luthersen) dezelfde rechten als de hervormden. De acceptatie van andersdenkenden ging niet steeds vanzelf. Zo werd er lang en uitvoerig gedebatteerd over toekenning van gelijke rechten aan joden, ten aanzien van wie wel de zwaarste vooroordelen moesten worden overwonnen. De bevoorrechtiging van de hervormden bestond onder meer uit betaling door de overheid van de hervormde predikanten en het bekostigen van het onderhoud der hervormde kerkgebouwen. Extra bitter voor met name de roomskatholieken was, dat de betaling voor een groot deel geschiedde uit fondsen die waren ontstaan na confiscatie van roomskatholieke goederen. Overigens had de bemoeienis van de overheid ook nadelen. Zij tastte de autonomie van de Hervormde kerk aan, die pas predikanten kon beroepen na goedkeuring van de lokale overheid. Ook de overheid was door middel van "commissarissen-politiek" aanwezig bij synodale vergaderingen van de hervormden, welke aanwezigheid de vergadelaars danig in hun besluitvorming kon beperken.

Protestacties

Tegenover het gejuich van joden, roomskatholieken, luthersen, remonstranten en doopsgezinden, over het verdwijnen van de heersende kerk, stonden de beteuterde gezichten van de hervormden. Was dat nou billijk om van hen te eisen dat zij zelf hun voorgangers zouden betalen en hun kerken onderhouden? En dat terwijl hun daartoe de middelen ontbraken, ondermeer doordat de patriottische overheid vele van hun goederen tot nationaal bezit dreigde te verklaren waardoor een belangrijk deel van hun inkomsten wegviel. Was dat redelijk? Nee dat was het om de drommel niet, zo vonden ze. En als het aan hen lag zou dat niet gebeuren ook. Nog hadden de volksvertegenwoordigers, bijeen in de tweede Nationale vergadering, de ontworpen Grondwet niet goedgekeurd en dus nog geen definitieve beslissing over de gevolgen van scheiding van kerk en staat genomen. Nog was er een mogelijkheid om het grote gevaar af te wenden. Nu werden er in allerlei teksten ontworpen en formulieren met verschillende teksten gedrukt waarin van de tweede commissie, die belast was met het ontwerpen van de Grondwet, werd gevraagd, ja soms op hoge toon geëist, dat "geene schikkingen zullen worden voorgedragen, waar door het Hervormde Kerkgenootschap gevaar zou lopen, het nodige onderhoud, en de gelegenheid voor zijne Godsdienstoeffening te verliezen". Vervolgens werden de voorbedrukte formulieren over het hele land

verspreid. De "actiebereidheid" was groot. Geschat wordt dat er in de maanden september tot en met december van het jaar 1797 ruim tien procent van de bevolking, dat wil zeggen zo'n 215.000 inwoners, de verzoekschriften ondertekenden of daarmee hun adhesie betuigden. Over de wijze waarop de rekesten "in de Waereld gekoomen en ondertekend" waren merkte de representant Beljaart echter op: ". Dit immers was Waereldkundig, dat er niet alleen zeer veele onnozele lieden, vrouwen en kleine kinderen op hadden getekend, maar zelfs dat er gevonden wierden, waar men Zwangere Vrouwen voor de nog ongebooren vrugt had doen tekenen". Ook catechisanten zouden enthousiaste ondertekenaars zijn geweest.

Maar de tweede Grondwetcommissie keurde al deze verzoekschriften geen blik waardig en borg ze ongezien en ongelezen op. Volgens representant Nolst had de commissie "vermeend hiermede haaren tijd niet te moeten verspillen". De gewraakte bepalingen werden ongewijzigd overgenomen in de Grondwet van 1798, de eerste Grondwet die Nederland ooit heeft gekend. Pas jaren later werden de bepalingen voor een deel weer ongedaan gemaakt.

Ook onder de aanhangers der Hervormde kerk in Borne werd een actie gestart. Het resultaat was een lijst met de namen van 95 gezinshoofden die mede namens hun huisgenoten hadden getekend. Opvallend is dat zoveel mensen in staat waren hun handtekening te zetten. Slechts bij een enkeling staat een kruisje of een ander teken in plaats van de volledige naam. Zo kon Berend Peppel niet geheel zijn naam schrijven en kraste daarom maar de letters BP op het papier. Maar de meeste anderen konden wel degelijk met hun eigen naam ondertekenen. En zo is dan op deze wijze nog wat bewaard gebleven van een aantal "kleine luiden", van wier bestaan men doorgaans nauwelijks nog wat heeft.

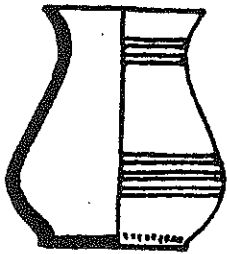
Jan H. Kompagnie.

Literatuur.

1. H.T. Colenbrander,
Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840, tweede deel 1795-1798, 's Gravenhage 1906 LII-LIII.
2. Dagverhaal der Handelingen van de Tweede Nationale Vergadering, Den Haag 1797, VIII 26 januari 1798.
3. L. Knappert,
Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk gedurende de 18^e en de 19^e eeuw, Amsterdam 1912, 188.
4. C. Rogge,
Geschiedenis der Staatsregeling voor het Bataafse volk, Amsterdam 1799.
5. A. Ypeij, I.J. Dermout,
Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk IV, Breda 1827, 163-165.
6. In de kleine serie van de "Rijks Geschiedkundige Publicaties" bevatten de nummers 40, 55, 56, 57, 65 en 67 gedrukte archiefbronnen inzake de totstandkoming van de Grondwet van 1798.

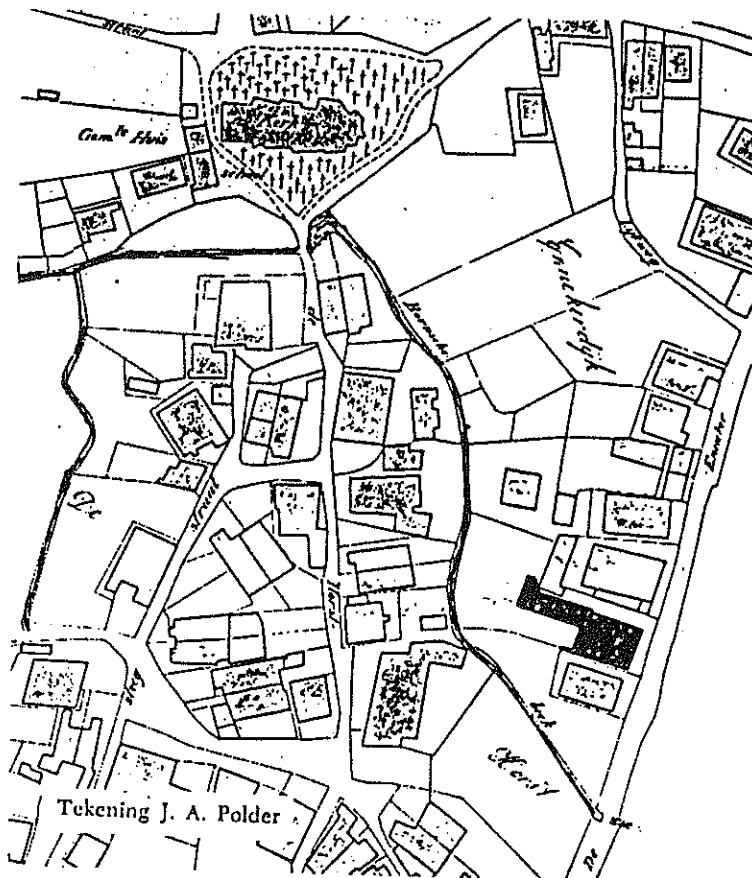
Lijst van hervormde ondertekenaars in Borne

Gezinshoofd	Aantal zielen		
Wermeld Petersen	5		
H. ter Horst	6		
G.J. ten Have	5	* wed. Hesselink	8
H. Fokkink	5	* Jannes Beerthuis	1
G. Wermink	2	* Gerrit Olthof	6
Vrerik Meijer	3	* Berent Peppels	4
Hindrik Jan Akkerhijs	5	* IJannes ten Kaate	5
G. Doeschot	4	* wed. M. Hassink	4
H. Wiggerink	6	Jan Overdijk	4
S. Spijkers	5	Jenghof	9
A. Doesschod	4	J. Beerthuis	7
K. ter Weer	7	Hindrik Hilberink	8
G.J. Grootenhoff, koster	3	Jan Hend. Nijhuis	9
Jan Meuzenhuis	6	Roelof ten Cate	6
Mendert Groothengel	6	Beerend ten Cate	8
A. Doescot	5	Abranham Bolhamst	8
Jan Meijer	3	* Hin ^k . Beerthuis	5
Gerhard Meijling	17	Wiessem Bolten	4
Gerrit Nijenhuis	3	Jannis Scheepers	6
Egbert Hilberink	5	** Arent Jan Scholten	7
Hindrik Nijjenhuis	6	J Brüggeman	5
Jan Hermen Dorgelo	14	* Abram Webbink	7
Gerrit Willemsen	6	Steffen Eekmors	6
Gradus Hermsen	7	Beerent Paskamp	6
Gerrit Nijjenhuis	3	Joh. Kerkveld	7
Wolter ter Haar	5	* Gerrit Paskamp	5
Jan Schoenmaker	5	* wed. Reimerink	6
Albert ter Brûge	5	IJan Hobbelt	4
Albert Lúcas	3	Gerrit Stork	8
Wilmen Lúcas	2	Jan Nijholthoos	7
Maria Meilig	3	Jan ter Haar	9
Frans ten Brûge	3	Jannes Klumpers	
Jannes Webbink	7	Berent Abbink	7
Gerrit Klasen	2	Gerrit Jan Elbertink	7
Jannes Hilberink	17	Jennesen Meuling	3
Roelof Qúist	5	* David Klein Lenderink	7
H. Pese	6	* Berentjen Abbink	4
Hendrikus Smit	4	* Hendrika Egginks	6
Martines Smit	2	* Hin. Assink	4
Derk Have	3	* Berendina Eu. Levink	5
Wed.v. Hindrik Hilberink	6	* Geertrui Enserink	4
Gerrit Overdijk	5	* Harmina Wissink	5
Adolf Eshuiss	5	* Harmina Klein Regelink	7
Hendrik Lúcas	6	* G. Huiskes	5
Frederik Bergman	4	* Janna Klein Essink	7
Hermanüs Meier	3	* Henders Dusse	4
Berent ten seggen	2	* Hendrik Jan Reugebrink	6
Hagerwijn Wernsink	7	* H. Keulenkamp	4
Vrerik ter Weer	5	* Juf. Peper	4
Wolter Sprokelreef	2	* H. Onttink	2
Gradus Aanheisen	5	* H.J. Onttink	4
Hindrik ten Have	6	* Jan Broil	4
Jan Maatkamp	6		
Jan Elhorst	7		
Berent Dijkhuis	5	* = hier wordt voor de betreffende persoon aangegeven een teken met de mededeling: Dit is het merk van ...	
Willen Wolthuis	6		
Jan Wolthuis	5		
* wed. Jt. Knoef	4	** = per order: mijn moeder	
* Jan Veldboer	5		
* Hermen Hindriksen	1		

ARCHEOLOGIE

BEDDING BORNSEBEEK BIJ BUSSEMAKERHUIS

De voormalige Bornsebeek liep achter het Bussemakerhuis langs.

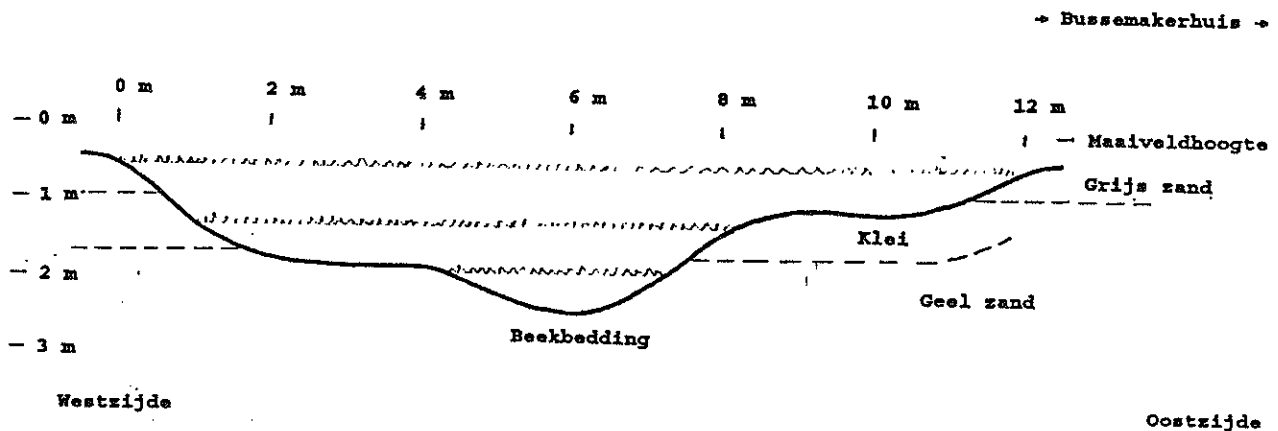
pand uit te voeren. Op enkele plaatsen bleek pas op 3 m diepte vaste grond gevonden te worden. We menen, aan de hand van de boringsresultaten te mogen vaststellen dat de gedempte Bornsebeek als terrein is toegevoegd aan de panden langs de Ennekerdijk. Ook blijkt de lage oever van de beek aan deze kant te hebben gelegen.

Over de gehele achtertuin van het Bussemakerhuis is een laag van $\pm$ 40 cm tuingrond aangebracht en boven de oude beekloop zo'n 80 cm. Nabij het huis werd wel veel puin in de grond

Bij de opgravingen op de Zuid Esch kwamen wij ook de Bornsebeek tegen. Deze lag op $\pm$ 25 m afstand van de toen gevonden Germaanse nederzetting. Helaas konden wij daar geen verdere gegevens verzamelen omdat we er geen onderzoek konden doen. Bij de aanleg van de riolering t.b.v. de Zuid Esch bij de aansluiting op de Ennekerdijk hebben we een deel van het profiel van de beek kunnen zien. Ook hier kon helaas niet verder gegraven worden dan voor de rioolaansluiting nodig was.

Tijdens de restauratie van het Bussemakerhuis waren we in de gelegenheid zo'n 23 boringen in de achtertuin van dit

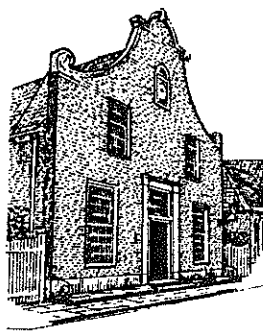
aangetroffen, vermoedelijk afkomstig van plaatselijke oude bouwseltjes. Verder de tuin in kwamen wij op grijs zand gemengd met veen terecht en vervolgens op geel zand met oer afzetting. Als we de opgebrachte grond niet meerekenen was de winterbedding van de beek ongeveer 2,30 m diep bij een breedte

Aan de hand van boringsresultaten vastgesteld bodemprofiel van de Bornsebeek achter het Bussemakerhuis aan de Ennekerdijk.

van zo'n 12 m. De normale waterstand zal $\pm 1,70$ m diepte zijn geweest bij een breedte van ± 7 m. In een droge zomer kon dit wat minder zijn, waarschijnlijk tot zo'n 80 cm diep bij een breedte van $\pm 3,50$ m (zie bijgaande schets).

J. van Nuenen.

WINTERPROGRAMMA

Het bestuur is verheugd U hierbij een groot deel van het winterprogramma te kunnen aanbieden. Voor het gedeelte na de nieuwjaarsvisite zijn nog niet alle data en sprekers vastgelegd. Mededelingen hierover volgen later via de convocaties.

We beginnen het seizoen zoals gebruikelijk met een bijeenkomst in het Dijkhuis. Dit zal zijn op dinsdag 25 oktober om 19.30 uur (we beginnen in het Dijkhuis altijd een half uurtje eerder). Er zullen dan twee RABO-film worden vertoond.

Vervolgens zal op dinsdag 29 november om 20.00 uur in "De Ster" Marktstraat 16 een lezing worden verzorgd over Twickel door de heer Jan Haverkate.

Dan is er op 10 januari 1995 om 20.00 uur, eveneens in "De Ster" de nieuwjaarsvisite.

Nog leverbare uitgaven van de Heemkundevereniging Bussemakerhuis:

Titel	Prijs *
De Hof te Borne rond 1650	f. 5,00
Rond Horst en Hof te Borghende	f. 10,00
De Doopsgezinde families uit Borne in 1830	f. 5,00
Borne Historie en Volksverhalen	f. 10,00
Landweren, Borgen en Postwegen	f. 20,00

* = prijs exclusief porto.

De uitgaven zijn verkrijgbaar bij de penningmeester van de Heemkundevereniging, de heer A.J. Linthorst, Zuid Esch 46, Borne, telefoon 074 - 667007 en bij het Bussemakerhuis aan de Ennekerdijk in Borne.

Komt der in, dan kō'j der oet kiekn.